

RECHT EN GELUK IN LANDEN¹

Ruut Veenhoven²,

Inleiding

Waarvoor dient het recht? Volgens Jeremy Bentham uiteindelijk om geluk te bevorderen. In zijn boek uit 1789 'On morals and legislation' stelde hij dat goed en kwaad van alle handelen moet worden afgemeten aan het effect daarvan op geluk. Niet het geluk van de actor zelf, maar het geluk van het grootste aantal mensen. Deze consequentialistische moraal filosofie staat bekend als 'utilitarisme', om dat moraal wordt beoordeeld op het 'nut', d.w.z. op functionaliteit. 'Happyisme' zou een betere benaming zijn omdat het nut wordt afgemeten aan geluk.

Toepassing van dit beginsel op individueel handelen (actor utilitarisme) leidt vaak tot praktische problemen omdat niet valt te voorzien wat de gevolgen zullen zijn voor het geluk van het grootste aantal mensen. Goedbedoelde handelingen kunnen later verkeerd uitpakken; zo kon de moeder van Adolf Hitler niet voorzien dat haar zoon later een volkerenmoord zou begaan. Het beginsel is beter toepasbaar op generieke gedragsregels, zoals de regel dat moeders goed voor hun kinderen moeten zorgen (regel utilitarisme). Het gemiddelde effect van zulk soort regels kan tegenwoordig ook beter worden ingeschat op basis van empirisch onderzoek.

De jurist Bentham richtte zich primair op de vraag welke 'morals' het meeste geluk opleveren en derhalve codificering in 'legislation' verdienen. In dat verband bespreekt hij ondermeer het recht op eigendom. Bentham staat ook stil bij de vraag hoe deze regels gehandhaafd moeten worden en drong in dat verband aan op hervorming van het gevangeniswezen en afschaffing van de doodstraf.

In hoeverre die rechtspraktijken daadwerkelijk bijdragen tot het geluk van de burgers, was in de tijd van Jeremy Bentham nog niet duidelijk. Tegenwoordig valt daar meer over te zeggen op basis van empirisch onderzoek van de laatste 40 jaar, waarvan de resultaten zijn opgeslagen in de World Database of Happiness (Veenhoven 2014a). Het is nuttig daarvan kennis te nemen, ook als men geluk niet beschouwd als het ultieme doel van het recht.

Vragen over recht en geluk

Rond dit thema kunnen de volgende vragen onderscheiden worden:

- Rechtszekerheid in het land, zoals:
  - Relatie met gemiddeld geluk van burgers
  - Relatie met ongelijkheid in geluk tussen burgers
  - .....

---

¹ Delen van deze tekst zijn eerder gepubliceerd in Bergsma, A. e.a. (red). 'Sturen op Geluk', Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, 2012 en in Van Damme, S. (red.) 'Geluk', drang of dwang? Studium Generale Universiteit Gent. Academia Press, 2012

² Erasmus Universiteit Rotterdam, Nederland, Erasmus Happiness Economics Research Organization EHERO and North-West University South Africa, Optentia Research Program. E-mail: veenhoven@ese.eur.nl

- Rechtsstelsel in het land: bijvoorbeeld
  - Jury rechtspraak of niet
  - Financiering van het recht
  - .....
- Specifieke rechtsregels: bijvoorbeeld
  - Bescherming auteursrecht
  - Huwelijksrecht
  - .....
- Rechtspraktijken, zoals
  - Commerciële schade advocatuur
  - Duur van rechtsprocedures
  - .....

In deze bijdrage beperk ik mij tot de eerste vraag, namelijk tot de relatie tussen rechtszekerheid in het land en het geluk van de inwoners. Daarover valt op basis van het beschikbare onderzoek het meest te melden en de meer specifieke volgende vragen moeten steeds bezien worden binnen de context van het antwoord op de eerste vraag.

Structuur van deze bijdrage

De discussie over geluk wordt geteisterd door begripsverwarring. Daarom begin ik met een definitie van geluk, en bespreek ik het verschil met verwante begrippen. Vervolgens geef ik kort aan hoe dat geluk gemeten kan worden en wat het onderzoek met die meetmethoden heeft opgeleverd. In die context plaats ik vervolgens de momenteel beschikbare empirische kennis over recht en geluk in landen.

Wat voor ‘geluk’

Het woord ‘geluk’ wordt vaak gebruikt als een verzamelterm voor alles wat goed is, net als de termen ‘welzijn’ en ‘kwaliteit van leven’. Dat woordgebruik is handig in de politieke retoriek, maar onhanteerbaar bij wetenschappelijke analyse. Daarom is het nodig het begrip nader af te bakenen.

Vier kwaliteiten van leven

Noties over ‘kwaliteit van leven’ kunnen op twee manieren onderscheiden worden. Het eerste onderscheid is tussen *voorwaarden* voor een goed leven en de *uitkomsten* van het leven. In het denken van politici staan voorwaarden centraal, want hun vak draait voornamelijk om het verbeteren daarvan. Willen we weten of politici inzetten op voorwaarden die er echt toe doen, dan moeten we kijken naar de uitkomsten, want niet alle voorwaarden waarvan men denkt dat ze het leven er beter op maken, blijken dat in de praktijk ook te doen. Dat kan ook gelden voor rechtssystemen.

Een tweede onderscheid is naar kwaliteiten van de *omgeving* waarin het individu functioneert en naar kwaliteiten in het *individu* zelf. In het denken van politici en andere maatschappijverbeteraars staat het eerste voorop, en het tweede staat centraal in het denken van mensverbeteraars zoals pedagogen en therapeuten. Samen leveren deze twee tweedelingen de volgende vier kwaliteiten van leven (Veenhoven 2000a).

figuur 1 ongeveer hier

Leefbaarheid van de omgeving: Het vak linksboven in figuur 1 duidt op de voorwaarden voor een goed leven die in de omgeving besloten liggen, kortweg de 'leefbaarheid' van de omgeving. Daarbij zijn zeer verschillende zaken in het geding, zoals frisse lucht, zuiver water, voldoende eten, scholing, de afwezigheid van discriminatie, en veiligheid.

De politiek richt zich primair op verbetering van de leefbaarheid. Politiek geïnspireerde metingen van kwaliteit van leven bestaan dan ook voornamelijk uit aspecten van leefbaarheid waarvan de verbetering op de agenda staat. Leefbaarheid is echter wat anders dan geluk, het is wel één van de voorwaarden voor geluk.

Levensvaardigheid van het individu: Het vakje rechtsboven in figuur 1 duidt op voorwaarden voor een goed leven die in het individu zelf besloten liggen, met andere woorden: wat je zelf in huis hebt om wat van de omstandigheden te maken. De econoom en Nobelprijswinnaar Sen (1992) spreekt in dit verband van 'capability'.

Levensvaardigheid wordt in eerste instantie gezien als het ontbreken van functionele stoornissen. Een stap verder is om het functioneren in een ontwikkelingsperspectief te plaatsen en om te kijken of er ook sprake is van 'persoonlijke groei'. In dit verband wordt ook wel gesproken van 'levenskunst', soms in de zin van een hogere staat van reflectie (wijsheid) en soms in de zin van vermogen om van het leven te genieten.

Hoe ook gedefinieerd, levensvaardigheid is niet hetzelfde als geluk. Levensvaardigheid draagt wel bij tot geluk, maar niet alle vaardigheden evenzeer. Wijsheid maakt bijvoorbeeld niet of nauwelijks gelukkiger (Bergsma en Ardelt, 2011). Of levensvaardigheden bijdragen aan geluk hangt onder meer af van de eisen die de omgeving stelt.

Nut van leven: Het vak links onder gaat over externe effecten van een leven. Bij beoordeling daarvan kan men kijken naar de functionaliteit voor zaken die buiten het individu liggen, zoals de bijdragen aan de samenleving, de kunsten of de wetenschap. Moralisten kijken in dit verband vooral naar effecten op anderen en voor eco-activisten telt het ontbreken van milieuschade zwaar. Een nuttig leven is weer niet hetzelfde als een gelukkig leven en nietsnutten kunnen best gelukkig zijn.

Levensvoldoening: Het vak rechtsonder duidt op de uitkomsten van leven voor degene die dat leven leeft, oftewel de voldoening met het eigen leven. Deze kwaliteit van leven wordt aangeduid met termen als: 'satisfactie', 'subjectief welbevinden' en 'geluk'. Dit is de kwaliteit van leven dat Jeremy Bentham op het oog had, namelijk subjectieve waardering van het eigen leven. Dat is ook waar dit artikel verder over gaat en daarom is die betekenis onderstreept in figuur 1. Ik definieer geluk als *de mate waarin een individu voldoening scheidt in het eigen leven als geheel* (Veenhoven 1984, 2000a)

Belang van dit onderscheid

Veel van de gangbare metingen van kwaliteit leven in landen maken gebruik van 'indexen' waarin elementen uit alle vakjes van figuur 1 bij elkaar zijn gestopt. Dit geldt bijvoorbeeld voor het beroemde 'Bruto Nationaal Geluk' uit Bhutan en de 'Human Development Index' van de UNDP. Daarbij worden dan levensvoorwaarden (bovenste rij) en levensuitkomsten (onderste rij) bij elkaar opgeteld. Als je wilt weten

welke voorwaarden tot de beste uitkomsten leiden, moet je die zaken juist uit elkaar houden.

Het schema helpt ook te zien dat je leefbaarheid van de omgeving (vakje links boven) niet zinvol kunt optellen bij levensvaardigheid van individuele burgers (vakje rechts boven). Om tot betere levensuitkomsten te komen moet je weten welke vaardigheden het beste aansluiten op de eisen die de omgeving stelt. Het gaat dus niet om de 'som', maar om de 'fit', en om die in zicht te krijgen moeten ook deze kwaliteiten van leven uit elkaar worden gehouden.

In deze analyse van de relatie tussen recht en geluk is het recht een aspect van de leefbaarheid van de omgeving (vakje linksboven) en geluk een levensuitkomst uit het vakje rechtsonder.

Meting van geluk

Levensvoldoening kun je meten door mensen ernaar te vragen. Er zijn verschillende manieren om mensen te ondervragen over hun geluk³. Het kan met directe vragen en met indirecte vragen en het kan met een enkele vraag of met lijstje van meerdere vragen. In grootschalig survey onderzoek wordt overwegend gebruik gemaakt van enkele directe vragen. Een veel gebruikte enquêtevraag luidt als volgt:

Alles bij elkaar genomen, hoe tevreden of ontevreden bent U tegenwoordig met Uw leven als geheel?

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
buitengewoon ontevreden											buitengewoon tevreden

Geluk in België

De bovengenoemde vraag naar levensvoldoening maakt deel uit van een periodieke enquête onder een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking in het kader van het European Social Survey. Figuur 2 geeft een beeld van de antwoorden in België in het jaar 2012. Deze verdeling levert een gemiddelde van 7,4 en een standaarddeviatie van 1,7. Andere enquêtes met vergelijkbare vragen geven een zelfde beeld. De resultaten van alle onderzoek naar geluk in België staan in een 'finding report' van de World Database of Happiness (Veenhoven 2014c).

Figuur 2 ongeveer hier

Geluk in andere landen

In veel andere landen van de wereld is het beeld minder rooskleurig, zoals blijkt uit de wereld kaart van geluk op figuur 3. In de licht groen gekleurde landen ligt het gemiddelde beneden de 5. In Togo is het gemiddelde zelfs niet meer dan 2,8.

Figuur 3 ongeveer hier

Verandering van geluk in landen

Er wordt nogal eens beweerd dat geluk in landen onveranderlijk is. Er zijn inderdaad landen waar het gemiddelde de laatste 50 jaar vrijwel gelijk is gebleven, ondermeer de USA en Japan. Dat zijn echter uitzonderingen, in de meeste landen is het

---

³ De World Database of Happiness, bevat een compleet overzicht van alle acceptabele vragen (Veenhoven 2014b)

gemiddelde gestegen. In België was dat niet het geval, zoals we zien in Figuur 4. Opmerkelijk is ook dat in Denemarken wel een stijging met een half punt plaats vond, d.w.z. in het gelukkigste land ter wereld. Er is dus kennelijk nog veel te winnen. Het geval van Rusland toont aan dat geluk ook op korte termijn kan veranderen. De dip valt samen met de Roebel crisis waarbij veel Russen een groot deel van hun inkomen kwijt raakten.

Determinanten van geluk

Er bestaan grote verschillen in geluk, zowel binnen België als tussen verschillende landen, en ook veranderingen in geluk door de tijd. Bij de verklaring daarvan dient onderscheid te worden gemaakt tussen *mentale processen* en *bevorderlijke condities*.

Mentale processen

Hoe bepalen we hoe gelukkig we zijn? Daarover doen twee theorieën de ronde, die van belang zijn voor beantwoording van de vraag of geluk via rechtspleging bevorderd kan worden. Economen denken vaak dat geluk een kwestie van 'calculatie' is, d.w.z. een min of meer rationele schatting van het verschil tussen wat men wil en heeft. In die visie is geluk een bedenkfel en als zodanig niet erg belangrijk, want men kan ook anders tegen het leven aankijken. Geluk is dan ook evenzeer een kwestie van goede levensomstandigheden, als van bescheiden verlangens. Feitelijke verbetering van levensomstandigheden kan ook een inflatie van verlangens in gang zetten, waardoor die verbetering niet leidt tot groter geluk. De 'Easterlin paradox'⁴ wordt vaak zo geïnterpreteerd. Toegepast op het recht zou dat betekenen dat we even ongelukkig zijn met klein als met groot onrecht.

Het is echter duidelijk dat geluk ook een kwestie van gevoel is. Als je je overwegend beroerd voelt noem je jezelf niet gelukkig, ook al heb je alles wat je hartje begeert. Vanuit een biologisch perspectief ligt het ook meer voor de hand dat we ons geluk primair afmeten aan ons gevoel, want de voornaamste functie van ons gevoelsleven is signaleren of het goed of slecht met ons gaat (Bergsma 1995). Dat gevoelsmatige stuurmechanisme is evolutionair ook ouder dan het denkvermogen en het denkvermogen functioneert eerder als een aanvulling op gevoelsmatige oriëntering dan als een vervanging daarvan (Damasio 1994). In deze visie hangt geluk uiteindelijk af van de mate waarin aangeboren behoeften bevredigd worden en is geluk ook niet triviaal en niet relatief (Veenhoven 2008c). Vanuit dat perspectief beïnvloedt recht het geluk via bevrediging van basis behoeften, waaronder de aangeboren behoefte aan veiligheid.

Zowel de cognitieve inschatting als het gevoel spelen een rol in het tot stand komen van oordelen over het eigen geluk, maar niet evenzeer. Het gevoelsmatige pad blijkt dominant (Veenhoven 2009). Figuur 5 brengt dat in beeld. Dat betekent dat we ons bij het streven naar groter geluk niet zozeer moeten richten op *verlangens* (*wants*), maar op *behoeften* (*needs*). Dat maakt het voor politici niet eenvoudig om te sturen op geluk, want zij functioneren vooral als makelaars in verlangens en het is vaak moeilijk vast te stellen in hoeverre verlangens corresponderen met werkelijke behoeften. In dit verband stelt Lane (2000) dat materiële verlangens sterk gearticuleerd worden in het politieke proces, maar dat sociale behoeften daarin niet aan bod komen, terwijl die toch belangrijker blijken voor geluk. In de rechtspleging

---

⁴ Het verschijnsel van gelijkblijvend geluk bij economische groei, voor het eerste beschreven door Richard Easterlin (1974), waarvan inmiddels overigens gebleken is dat het meer uitzondering is dan regel (Veenhoven & Vergunst)

zou dat ook wel het geval kunnen zijn.

Figuur 5 ongeveer hier

Bevorderlijke condities

Kijken we vervolgens naar de omstandigheden die geluk in de hand werken, dan is het nuttig onderscheid te maken tussen condities die *binnen* landen geluksbevorderend werken en macromaatschappelijke kenmerken die verschillen in het gemiddelde geluksniveau *tussen* landen verklaren.

Conditie voor geluk in België: Figuur 3 toont dat niet alle Belgen even gelukkig zijn. Om die verschillen in geluk (vakje rechts onder in figuur 1) te verklaren is gekeken naar samenhang met verschillen in levensvoorwaarden (bovenste vakjes in figuur 1).

Anders dan verwacht wordt weinig verband gevonden met verschil in leefbaarheid van de omgeving, althans niet in ontwikkelde landen zoals België. De levensomstandigheden zijn daar namelijk goed voor vrijwel iedereen. Verschillen in sociaal-economische positie (inkomen, opleiding, geslacht, leeftijd) verklaren er nog geen 5% van de verschillen in geluk. Sociaal-emotionele inbedding (partner, vrienden) verklaart meer, maar toch niet meer dan 10% van de verschillen. Externe gebeurtenissen, zoals ongelukken, verklaren in landen als België ook nog eens 10%. Bij elkaar kan dus slechts een kwart van de verschillen in geluk worden toegeschreven aan verschil in levensomstandigheden.

Het merendeel van het verschil in geluk zit in de factor levensvaardigheid. Dat is eigenlijk logisch: hoe beter de externe levensomstandigheden, hoe meer de overblijvende verschillen in geluk een kwestie van innerlijke levensvaardigheid worden. Uit tweelingonderzoek weten we inmiddels dat ruim 30% van de verschillen in geluk tussen burgers een erfelijke basis heeft (Bartels & Boomsma 2009). De schattingen over het aandeel van aangeleerde vaardigheden lopen uiteen: 25% lijkt mij geen slechte gok. Dan blijft er nog iets van 20% over en dat zou kunnen zitten in de levenskeuzen die men maakt. Dat mensen in ontwikkelde landen zo gelukkig zijn komt mede omdat dit 'meer-keuze-maatschappijen' zijn, maar in een dergelijk maatschappij kun je ook foute keuzen maken, zoals een beroep dat je niet aankan, of (erger), een partner die niet bij je past.

Maatschappelijke condities voor geluk. In figuur 4 zagen we grote verschillen in gemiddeld geluk in hedendaagse landen, waarbij vooral het verschil tussen West Europa en Afrika in het oog springt. In dit geval kunnen de verschillen grotendeels worden toegeschreven aan leefbaarheid (vakje links boven).

Op het blote oog valt al wel te zien dat er een verband is met economische ontwikkeling. Kwantitatieve landvergelijkende analyse toont dat er ook los daarvan nog verschillende andere maatschappijkenmerken in het spel zijn. Zie tabel 1. Opmerkelijk daarbij is het geluksbevorderende effect van een goede overheid (Ott 2010, 2011). Anders dan verwacht blijkt er vrijwel geen verband tussen inkomensongelijkheid en geluk in landen (Berg 2010). Samen verklaren deze maatschappijkenmerken al 79% van de verschillen in gemiddeld geluk in landen.

Tabel 1 ongeveer hier

Relatie recht en geluk in landen

Nu naar de kern van deze bijdrage: de relatie tussen recht en geluk. Zoals aangekondigd beperk ik mij in deze bijdrage tussen rechtszekerheid in het land en het geluk van de inwoners. In tabel 1 staat al een forse correlatie met rechtszekerheid van +.58. Hieronder nader detail over dat verband.

Meting van rechtszekerheid in landen

Rechtszekerheid in landen kan worden gemeten naar de letter van de wet en naar de praktijk van rechtspleging en in beide gevallen kunnen verschillende indicatoren worden gebruikt. Die verschillende indicatoren worden gecombineerd in een 'index' en de samenstelling daarvan hangt sterk af van beschikbaarheid van gegevens en die beschikbaarheid wordt kleiner naarmate men meer landen wil vergelijken. In de volgende analyse maak ik gebruik van de index 'Rule of law' die door de Wereldbank wordt samengesteld uit verschillende statistieken (Kaufmann e.a. 2009). Rule of law wordt gedefinieerd als *"perceptions of the extent to which agents have confidence in and abide by the rules of society, and in particular the quality of contract enforcement, property rights, the police, and the courts, as well as the likelihood of crime and violence."*

De index is opgebouwd uit de volgende elementen (Kaufmann e.a. table B5)

- Enforceability of contracts
- Losses and costs of crime
- Violent crime
- Nationalization/ Expropriation
- Crime costs on business
- Confidence in the police force
- Property right
- Independence of judiciary
- Respect for law in relations between citizens and the administration

Deze index is momenteel beschikbaar voor 174 landen en wordt sinds 1996 ieder jaar weer bijgesteld.

Sinds 2014 levert het World Justice Project (WJP 2014) ook een vergelijkbare index. Die index is echter nog maar voor 99 landen beschikbaar en betreft de situatie rond 2010, terwijl de hier gehanteerde gegevens over geluk de periode 2000-2009 betreffen. Ik rapporteerde de met deze gegevens verkregen resultaten daarom niet in deze bijdrage, maar kan wel zeggen dat het patroon overeenkomstig is.

Relatie met gemiddeld geluk

In figuur 2 zijn rechtszekerheid en gemiddeld geluk tegen elkaar afgezet. Rechts bovenaan zien we daarin een concentratie van ontwikkelde landen waarin een hoge mate van rechtszekerheid gepaard gaat met een hoog gemiddeld geluk. België maakt deel uit van die kopgroep, al is de rechtszekerheid er wat minder dan in Finland en het geluk lager dan in Denemarken. Links onderaan in figuur 2 staan landen waar geringe rechtszekerheid gepaard gaat met lage geluksgemiddelden. De correlatie tussen rechtszekerheid en gemiddeld geluk in landen is +.66.

Figuur 2 ongeveer hier

Patroon van samenhang: Bovenaan in figuur 2 zien de Latijns Amerikaanse landen zoals Costa Rica, waar de rechtszekerheid niet geweldig is, maar de mate van geluk toch hoog. Dit patroon tekent zich ook af bij in de relatie van andere landkenmerken met geluk, zoals economische ontwikkeling en democratie. Om nog onopgehelderde redenen blijken inwoners van dit werelddeel steevast gelukkiger dan voorspeld op basis van kwantificeerbare levensomstandigheden. Mogelijk zijn culturele en genetische factoren in het spel die nog niet gekwantificeerd kunnen worden.

Figuur 2 toont ook een > vormig patroon, met een grote spreiding aan de linkerkant van de figuur en een concentratie rechtsboven. Aan de gespreide linkerkant zien we minder ontwikkelde landen en in de concentratie rechtsboven juist hoog ontwikkelde landen. Dit patroon doet zich ook voor in de relatie tussen andere aspecten van institutionele kwaliteit en geluk, zoals effectiviteit van het openbaar bestuur. Dit kan betekenen dat rechtszekerheid functioneler is voor individueel geluk in hoog ontwikkelde samenlevingen, waar men minder kan terugvallen op stam en familie en de fijnmazige arbeidsverdeling hogere eisen stelt (cf. Ott 2010, 2011).

Relatie met ongelijkheid in geluk

Bovenstaande analyse van de relatie van rechtszekerheid met gemiddeld geluk in landen sluit aan op aan op het 'standaard' utilitarisme waarin het grootste geluk voor het grootste aantal centraal staat. In het 'egalitair' utilitarisme wordt ook gekeken naar gelijkheid in geluk en wordt een situatie waarin alle burgers 8 scoren geprefereerd boven een situatie die het zelfde gemiddelde oplevert, maar waarin geluk van een meerderheid ten koste gaat van ongeluk van een minderheid, bv als 20% slaaf is en 0 scoort en 80% vrij met een 10.

Ongelijkheid in geluk tussen burgers in een land kan worden gekwantificeerd met de standaarddeviatie. Het statistisch verband tussen rechtszekerheid en ongelijkheid in geluk in landen is negatief ($r = -.40$). Dit betekent dat rechtszekerheid de verschillen in geluk aanzienlijk verkleint.

Oorzakelijkheid:

De gebleken statistische verbanden betekenen niet noodzakelijkerwijs dat rechtszekerheid oorzaak is van groter geluk en minder ongelijkheid in geluk, er kan ook sprake zijn van schijnverbanden of van omgekeerde causaliteit.

In het geval van een schijnverband doet rechtszekerheid weinig toe aan geluk, maar gaat het samen met factoren die geluk wel beïnvloeden, zoals bijvoorbeeld materiële welvaart of politieke democratie. Dergelijke schijnverbanden kunnen geïdentificeerd worden door statistische uitzuivering. In dat verband heb ik berekend wat er van de correlatie met gemiddeld geluk ($r = +.66$) overblijft als de gemeenschappelijke variantie met inkomen per hoofd van de bevolking wordt weg gerekend. De partiele correlatie is dan $+.36$. Het verband met ongelijkheid in geluk wordt ook gehalveerd: de partiele correlatie is dan $-.20$. Toevoeging van verdere controles, zoals voor de mate van democratie in het land doet daar verder niet veel meer aan af. Bij deze techniek kan echter gemakkelijk het kind met het badwater wordt weggegooid, want de gemeenschappelijke variantie van rechtszekerheid en materiële welvaart berust op zijn minst deels op een effect van rechtszekerheid op welvaart.

Het is ook mogelijk dat het statisch verband deels berust op een effect van geluk in het land op ontwikkeling van het rechtsstelsel. Gelukkige burgers zijn over

het algemeen redelijker. De omvang van dit effect valt vooralsnog niet goed te kwantificeren. Ik schat het niet erg hoog in.

Conclusie

Het recht blijkt een belangrijk middel om groter geluk voor een groter aantal te bewerkstellingen, en het belang van rechtszekerheid voor geluk is het grootst in moderne ontwikkelde samenlevingen.

REFERENTIES

- Bartels, M. & Boomsma, D.I. (2009)
Born to be happy? The etiology of subjective wellbeing
Behavior genetics, 39: 605-617
- Bentham, J. (1789)
Introduction to the Principles of Morals and Legislation
London
- Berg, M. & Veenhoven, R. (2010)
Income inequality and happiness in 119 nations
In: Bent Greve (ed.) 'Social Policy and Happiness in Europe', Edgar Elgar, chapter 11, pp.174-194
- Bergsma, A. (1995)
Emoties en kwaliteit van het bestaan
Spectrum, Utrecht
- Bergsma, A. (2009)
De meeste mensen met psychische stoornissen zijn gelukkig
Psychologie en Gezondheid, 37: 152 – 161
- Bergsma, A & Ardel, M. (2011)
Self reported wisdom and happiness; An empirical investigation
Journal of Happiness Studies, online since 26-05-2011
- Damasio, A. R. (1994)
Descartes' error
Pinguin, London
- De Vos, M (2012)
Bevrijd het geluk van de politiek
Iterena Instituut Brussel,
<http://www.itinerainstitute.org/nl/bibliotheek/paper/reclaiming-happiness-from-politics/>
- Easterlin, R.A. (1974)
Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence
In: David, P.A. & Melvin, P.R. (eds.) 'Nations and households in economic growth', Academic Press, New York
- Halsema, F (2008)
Geluk! Voorbij hyperconsumptie, haast en hufferigheid
Boom, Amsterdam
- Kaufmann, D., Kraay, A. & Martruzzi, M. (2009)
Government matters VIII: Aggregate and Individual government indicators 1996-2008
World Bank Policy Research Working Paper No. 4978

- Lane, R.E. (2000)
The loss of happiness in market democracies
 Yale University Press, New Haven,
- Layard, R. (2005)
Happiness: Lessons of a new science
 Penguin, New York
- Oerlemans, W., Bakker, A. & Veenhoven, R. (2011)
GeluksWijzer: Gereedschap voor het werken aan je geluk
<http://www.gelukswijzer.nl>
- Ott, J.C. (2010)
Good governance and happiness in nations: Technical quality precedes democracy and quality beats size
 Journal of Happiness Studies, 11: 353 - 368
- Ott, J.C. (2011)
Government and happiness in 130 nations: Good governance fosters higher level and more equality of happiness
 Social Indicators Research, 102: 3 - 22
- Sen, A. (1992)
Capability and wellbeing
 In: Sen, A. & Nussbaum, M (Eds) 'The quality of life' Clarendon Press, Oxford, UK, pp. 30-53
- Veenhoven, R. (1984) *Conditions of Happiness*. Kluwer Academic, 1984, Dordrecht/Boston. Reprinted 1989. ISBN 90 277 1792 3, 461 pages
- Veenhoven, R. (2000a)
The four qualities of life. Ordering concepts and measures of the good life
 Journal Of Happiness Studies, 1: 1-39
- Veenhoven, R. (2000b)
Well-being in the welfare state: Level not higher, distribution not more equitable
 Journal of Comparative Policy Analysis, 2:91-125
- R. Veenhoven (2008a) *Meten van Bruto Nationaal Geluk*. [TPEdigitaal](#), nummer over 'Brede Welvaart', vol. 2, nr. 3, pp. 10-35
- Veenhoven, R. (2008b)
Healthy happiness: Effects of happiness on physical health and the consequences for preventive health care
 Journal of Happiness Studies, 9: 449-464
- Veenhoven, R. (2008c)
Sociological theories of subjective well-being

In: Michael Eid & Randy Larsen (Eds). "The Science of Subjective Well-being: A tribute to Ed Diener", Guilford Publications, New York, pp. 44-61

Veenhoven, R. (2009)

How do we assess how happy we are?

in: Dutt, A. K. & Radcliff, B. (eds.) 'Happiness, Economics and Politics: Towards a multi-disciplinary approach', Edward Elger Publishers, Cheltenham UK, ISBN 978 1 84844 093 7, Chapter 3, page 45-69

Veenhoven, R. (2011)

Greater happiness for a greater number: Is that possible? If so, how?

In: Sheldon, K.M., Kashdan, T.B. & Steger, M.F. (Eds.) 'Designing Positive Psychology: Taking Stock and Moving Forward', Oxford University Press, New York, 2011, ISBN 978-0-19-537358-5, Chapter 26 pp. 396-409

Veenhoven, R. (2012)

Happiness and society

Soziale Sicherheit CHSS 9: 298-302

Veenhoven, R. (2014a)

World Database of Happiness: Continuous register of scientific research on subjective enjoyment of life

Erasmus Universiteit Rotterdam, <http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl>

Veenhoven, R. (2014b)

Measures of happiness. World Database of Happiness, Erasmus Universiteit Rotterdam, http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/hap_quer/hqi_fp.php

Veenhoven, R. (2014c)

Happiness in Belgium

World Database of Happiness, Erasmus University Rotterdam.

http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/hap_nat/nat_fp.php?cntry=15&name=Belgium&mode=3

Veenhoven, R. (2014d)

World map of average happiness

World Database of Happiness, Erasmus Universiteit Rotterdam, Assessed 1-10-2014 at:

http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/hap_nat/maps/Map_AverageHappiness.php

Veenhoven, R. (2014e)

Trends in nations: Dataset for the cross temporal analysis of happiness

World Database of Happiness, Erasmus Universiteit Rotterdam. Assessed on 1-10-2014 at: <http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/trendnat/framepage.htm>

Veenhoven, R. (2014f)

States of nations: dataset for the cross national analysis of happiness

World Database of Happiness. Assessed on 1-10-2014 at:

http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/statnat/statnat_fp.htm

Veenhoven, R. & Vergunst, F. (2014)

The Easterlin Illusion: Economic growth does go with greater happiness.

International Journal of Happiness and Development (IJHD), 2014, 1 (4) 311-343,

ISSN online: 2049-2804, DOI 10.1504/IJHD 2014.066115

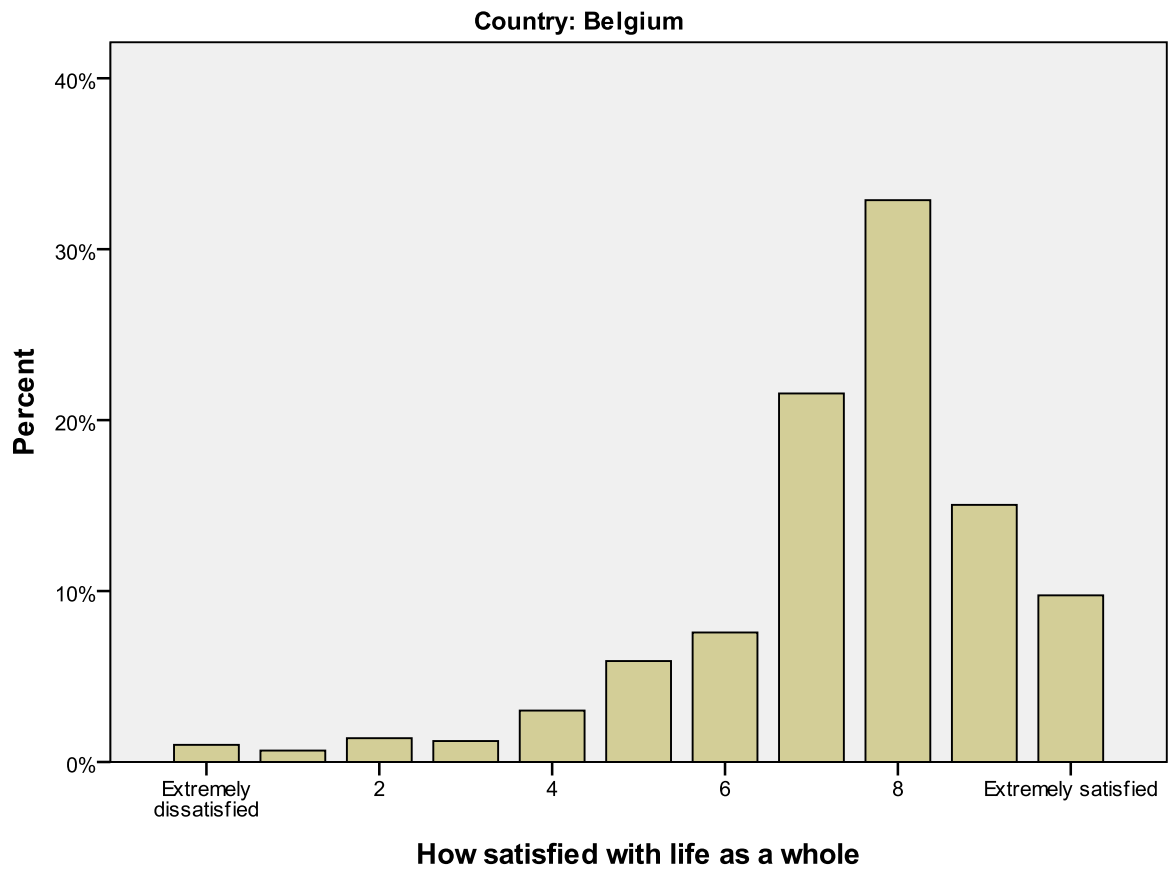
World Justice Project

<http://worldjusticeproject.org/>

Figuur 1
Kwaliteiten van leven

	<i>Extern</i>	<i>Intern</i>
<i>Levensvoorwaarden</i>	Leefbaarheid	Levensvaardigheid
<i>Levensuitkomsten</i>	Nut	<u>Levensvoldoening</u>

Figuur 2
Geluk in België

Data: European Social Survey 2007

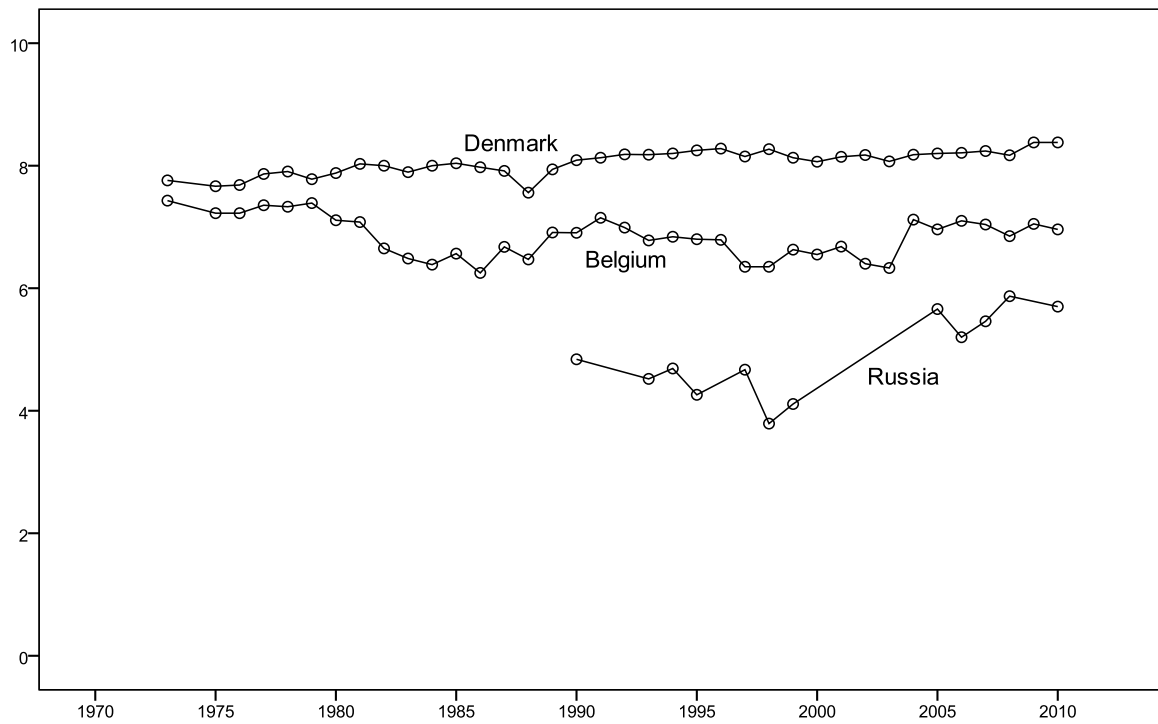
Figuur 3
Gemiddeld geluk in landen

Bron: World Database of Happiness (Veenhoven 2014d)

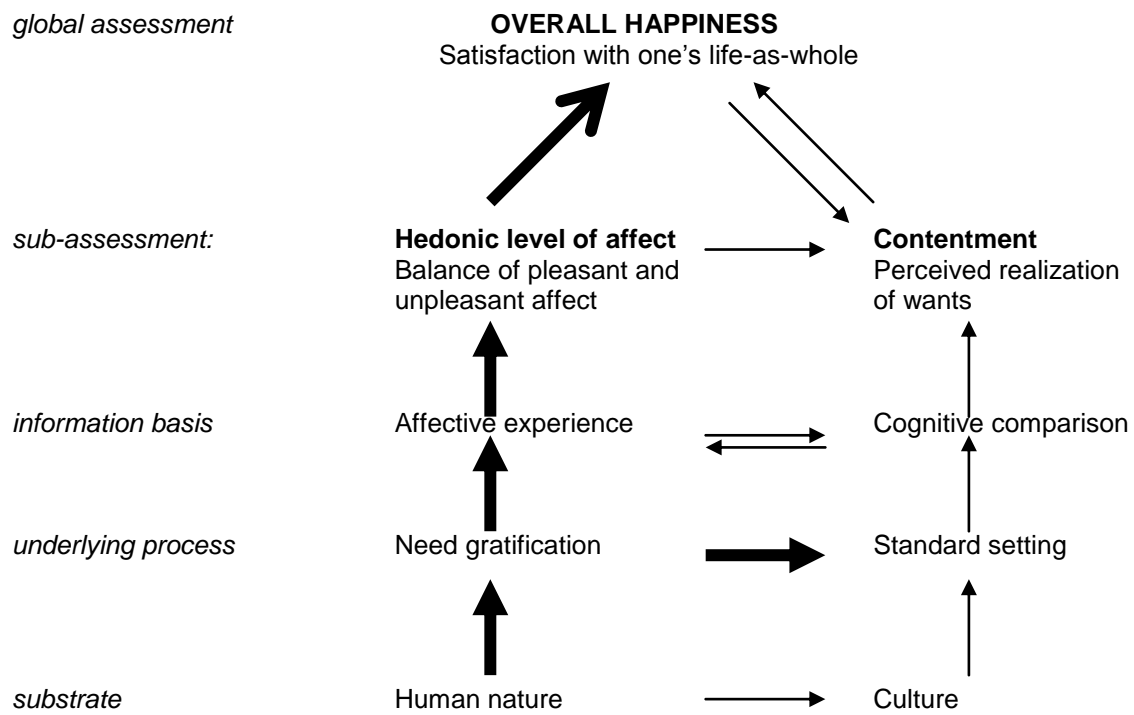

Figuur 4
Verandering in gemiddeld geluk in drie landen

Bron: Veenhoven 2014e

Figuur 5
Hoe wij bepalen hoe gelukkig wij zijn

Bron: Veenhoven 2009

Tabel 1
Maatschappelijk kenmerken en geluk in landen rond 2005

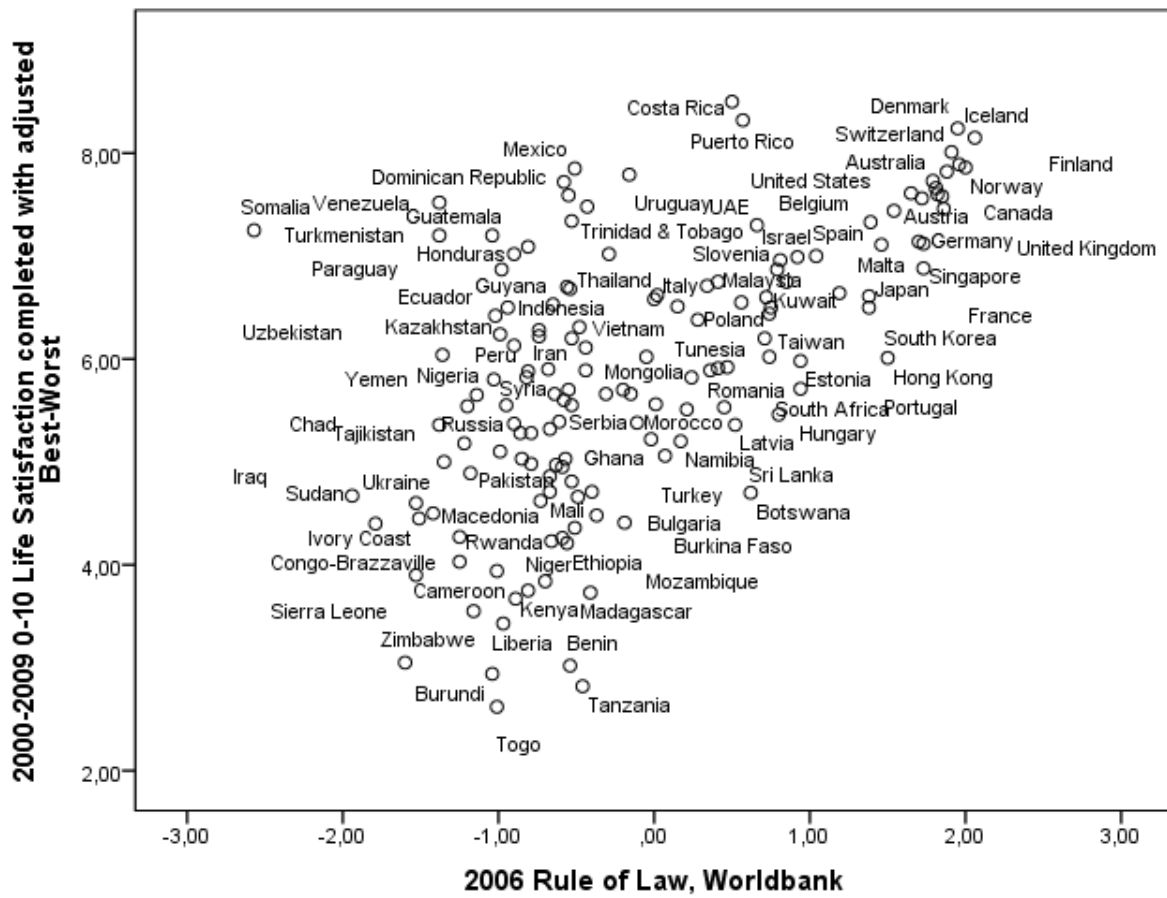
Land kenmerken ⁵	Correlatie met gemiddeld geluk	Aantal landen
Welvaart		
• Koopkracht per hoofd	+0.65	140
Zekerheid		
• Dodelijke ongevallen	-0.36	65
• Sociale zekerheid	+0.36	77
Vrijheid		
• Economisch	+0.40	143
• Politiek	+0.50	146
• Privaat	+0.46	84
Ongelijkheid		
• In inkomens	-0.10	121
• Man/vrouw	+0.55	86
Broederschap		
• Tolerantie	+0.50	85
• Vertrouwen in medemens	+0.37	85
• Vrijwilligerswerk	+0.04	147
Institutionele kwaliteit		
• Rechtshandhaving	+0.58	147
• Kwaliteit overheid	+0.62	146
• Corruptie	-0.57	83
Verklaarde variantie: R ²	79% ⁶	

Bron: 'States of nations' (Veenhoven 2012f)

⁵ Variabelen in datafile StatesOf Nations_2011E: Afhankelijk: HappinessLS10.11_2000s, Onafhankelijk: RGDP_2005, AccidentDeath_1994-98, WelfareExpense1_2006, FreeEconIndex1_2006, DemocracyIndex1_2006, PrivateFreedom_1990s, IncomeInequality2000.08, GenderEqualIndex2_2006, Tolerance_1990s, TrustPeople_1990s, VolunteerActive2_2010, RuleLaw_2006, GovEffectiveness_2006, Corruption3_2006

⁶ R² Gebaseerd op variabelen met meer dan 100 landen

Figuur 6
Rechtszekerheid en gemiddeld geluk in landen rond 2005

Tabel 2
Correlaties tussen aspecten van rechtszekerheid en geluk in landen rond 2005

